

УДК 316.6 316.614:[316.624-053.6:355.48(470):(477)]"2022"]
DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v055.2025.38>

Л. С. Черноус

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0916-7205>

кандидат соціологічних наук, доцент,
доцент кафедри соціології та масових комунікацій
Криворізького державного педагогічного університету

І. М. Шимко

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1176-8827>

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи
Криворізького державного педагогічного університету

ДЕСТРУКТИВНІ ДЕВІАЦІЇ ПІДЛІТКІВ В УМОВАХ ВІЙНИ: СОЦІАЛЬНА РОБОТА ЯК СТРАТЕГІЯ ЇХ УПЕРЕДЖЕННЯ І ПОДОЛАННЯ

Постановка проблеми. В умовах повномасштабної війни в Україні підлітки стали однією з найбільш уразливих категорій населення. Вимушене переміщення, втрата близьких, руйнація звичного соціального середовища, криза системи освіти та охорони здоров'я – усе це створює серйозні ризики для соціального становлення молоді особистості. У підлітковому середовищі спостерігається зростання агресії, тривожності, замкненості, а також поширення асоціальної та девіантної поведінки. Як свідчать результати всеукраїнського соціологічного дослідження «Підлітки та їхнє життя під час війни: настрої, цінності, майбутнє», яке було проведено «Клубом Добродіїв» за підтримки Plan International, майже три чверті (73%) опитаних підлітків найбільше хвилює війна: спричиняє тривожність та страх за майбутнє. Серед проблем, пов'язаних із повномасштабною збройною агресією, на першому місці у них є страх за життя близьких та своє (38%), невизначеність майбутнього (12%) та відсутність світла/інтернету/зв'язку (11%) [1]. Не випадково в умовах війни поширюються різноманітні девіації серед підлітків. Як зазначають українські науковці Н. Вінник, І. Влащенко і В. Коленко, в умовах війни у підлітків, які перебувають на території України, виявлено високий рівень схильності до девіантної поведінки [2, с. 83]. Девіантна поведінка підлітків у контексті війни стає не лише індивідуальною, а й соціальною проблемою, оскільки загрожує як безпеці самої молоді, так і соціальній стабільності в громадах. Зростає кількість випадків правопорушень, вживання психоактивних речовин, участі в агресивних групах, булінгу тощо. Водночас, системна соціальна підтримка залишається фрагментованою, а в окремих регіонах – майже відсутньою. Це вимагає цілеспрямованих зусиль з боку соціальних служб, НУО та держави для

формування ефективної системи. Тому соціальна робота з підлітками в цей період набуває критичного значення, адже саме вона може забезпечити механізми раннього виявлення, профілактики та подолання різноманітних девіантних ризиків, зокрема злочинних, залежних, сексуальних, суїцидних тощо, сприяти соціалізації та життєстійкості молоді. Актуальність теми дослідження зумовлена також потребою у переосмисленні стратегій і форм соціальної підтримки з підлітками, які отримали психологічні травми війни і схильні до девіантної поведінки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Девіантна поведінка є предметом дослідження і соціальних педагогів, і соціологів, і психологів. Соціальні педагоги О. Безпалько, А. Капська, Г. Кеплан, В. Оржеховська, Н. Перешейна, В. Співак та інші досліджують основні підходи до роботи з підлітками у освітньому середовищі, сімейному колі та дружніх стосунках. Психологи А. Лічко, Л. Терещенко, С. Харченко, М. Фіцула аналізують психологічні особливості девіантної поведінки дітей і підлітків. Соціологи А. Лобанова, Л. Калашнікова розглядають проблему девіацій з точки зору соціальних причин і наслідків, форм і різновидів її прояву у соціальному середовищі. Між тим залишається недостатньо дослідженими причини, наслідки і різновиди девіацій підлітків в умовах воєнного стану, а також сучасні стратегії соціальної роботи по їх упередженню і подоланню.

Формулювання мети статті. Метою статті є аналіз особливостей прояву деструктивних девіантних форм поведінки підлітків в умовах воєнного стану і виявлення стратегій соціальної роботи з ними з метою запобігання та подолання девіантних ризиків.

Виклад основного матеріалу дослідження. У педагогічній, психологічній і соціологічній науці існує чимало різних тлумачень девіантної

поведінки. Між тим однозначного визначення не має. Як відомо, термін «девіантна поведінка» походить від «девіантність» (лат. *deviatio* – відхилення). Тому не випадково усі фахівці, які мають справу з девіаціями підлітків, розглядають їх як відхилення від загальноприйнятих у суспільстві чи даному соціальному середовищі (групі, спільноті, колективі) принципів і норм співжиття. Так, Л. Терещенко вважає, що сутність девіантної поведінки полягає в тому, що людина «не дотримується вимог соціальної норми, вибирає відмінний від вимог норми варіант поведінки в тій чи іншій ситуації, що веде до порушення міри взаємодії особистості та суспільства, групи та суспільства, особистості та групи» і визначає девіації як «систему вчинків особистості, що відхиляються від загальноприйнятих норм (психічного здоров'я, права, культури, моралі тощо)» [3, с. 2].

Українські соціологи А. Лобанова і Л. Калашнікова на основі аналітичного осмислення різноманітних підходів до розуміння сутності і змісту девіантної поведінки (етнокультурного, психологічного, гендерного, педагогічного, професійного, соціологічного, психіатричного) визначають її як «особистий виклик людини, зокрема, підлітка, соціальному середовищу, який породжено неузгодженістю між її особистісними домаганнями і суспільними вимогами (нормами, стандартами, правилами, приписами) та виявляється такими соціально-поведінковими діями та вчинками, що не схвалюються (чи засуджуються) близьким оточенням або суспільством» і виокремлюють такі її ознаки: вона не відповідає загальноновизнаним (прийнятим, офіційно встановленим тощо) соціальним нормам, принципам, стандартам; має не тільки деструктивну спрямованість, але й конструктивну; наносить певної шкоди самій особистості, іншим людям або суспільству; негативно сприймається оточуючими людьми і не схвалюється ними; має як епізодичний характер, так і стійку повторюваність [4, с. 45–46].

Соціальні педагоги зазначають, що *відхилення у розвитку і соціалізації підлітків* від норми умовно можна поділити на чотири групи: фізичні (пов'язані зі здоров'ям дитини, що виявляються медичними показниками); психічні (пов'язані із розумовим розвитком дитини, затримкою психічного розвитку, розумовою відсталістю, олігофренією тощо); педагогічні (характеризуються відставанням від навчально-виховних стандартів, наприклад, діти, що не отримали загальної середньої освіти); соціальні (пов'язані з поняттям соціальної норми – універсальної чи часткової; наприклад, діти-сироти, важковиховувані тощо) [5, с. 149]. Зазначимо, що девіації можуть носити як деструктивний, так і конструктивний характер, наприклад, обдарованість, прискоре-

ний інтелектуальний розвиток тощо. Однак в контексті даної наукової роботи акцентуємо увагу на деструктивних девіаціях, найбільш розповсюдженими різновидами яких є наступні: делінквентність, залежність, аддиктивність, сексуальні відхилення, суїцидальність, бродяжництво, жебрацтво [4, с. 63–64]. Проаналізуємо стан і особливості цих різновидів деструктивних девіацій в умовах війни і визначимо стратегії їх подолання.

Делінквентність (от лат. *delictum* – провина, англ. – *delinquency* – правопорушення) – анти-суспільна протиправна (протизаконна) поведінка індивіда, яка може реалізовуватися у певних учинках, правопорушеннях, спрямованих на нанесення шкоди окремим людям чи групі, чи суспільству в цілому. Як підкреслюють О. Коць і І. Онопченко, «психологічні особливості делінквентної особистості вказують на прагнення до порушення правил, бажання піднести себе у вигідному світлі, егоїзм, жорстокість, аморальність, низкі культурні цінності, відсутність моралі, розуміння протиправності своїй дій» [6, с. 53]. До поведінкових проявів делінквентної поведінки відносяться порушення закону різного ступеня, а саме легкі – лайка, хуліганство; середні – трудова недисциплінованість; важкі – крадіжки, наркоторгівля, насильство, тобто кримінальна злочинність [7]. Науковці-юристи Т. Продан і М. Дякур, на основі аналізу якісних та кількісних показників кримінальної злочинності неповнолітніх протягом 2022–2024 років в Україні, зазначають, що її рівень зріс з 1291 до 1363 зареєстрованих кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми особами (+26,8%). Характеризуючи особу неповнолітнього злочинця було встановлено, що вік неповнолітніх осіб поділяють на дві групи: 14–15 років та 16–17 років. Найбільше кримінальних правопорушень вчиняється неповнолітніми особами у віці 16–17 років (69,3%). Спостерігається негативна тенденція – як збільшення кількості кримінальних правопорушень проти життя та здоров'я особи, так і зростання питомої ваги особливо тяжких злочинів у структурі злочинності неповнолітніх [8, с. 344]. А це означає, що даний вид злочинності є основою для самодетермінації всієї злочинності і рецидивісти та професійні злочинці свій перший кримінально протиправний досвід набувають зазвичай ще в підлітковому віці. Тому так важливо упереджувати підліткові девіації, застосовуючи новітні соціальні та соціально-педагогічні технології.

Наступний вид підліткових девіацій – це залежна або аддиктивна (англ. *addiction* – схильність, звичка) поведінка, що характеризується прагненням до когось-небудь чи чогось-небудь з метою отримання задоволення чи адаптації. Як підкреслює А. Мудрик, аддиктивна поведінка є тісно

пов'язаною з явищем психологічної та фізичної залежності особистості. Психологічну залежність можна розглядати як постійну, нав'язливу потребу в зміні свого стану за допомогою певного об'єкта та переживання емоційного дискомфорту за його відсутності. Фізична залежність виникає в особистості внаслідок вживання психотропних хімічних речовин і виявляється у стані фізичного дискомфорту при її відсутності в організмі (абстинентний синдром). У даному випадку, за наявності фізичної залежності, вживання психотропних речовин стає захворюванням (алкоголізм, наркоманія, токсикоманія тощо) [9, с. 21]. Найбільш розповсюдженими адикціями підлітків в умовах війни є алкоголізм та наркоманія. Шокуючою є статистика ВООЗ, згідно з якою за рівнем дитячого алкоголізму Україна очолює список, посідаючи одне з перших місць в Європі. Дослідження показують, що майже 90% школярів пробували напої, що містять спирт; 26% підлітків випивають декілька разів на місяць; 40% молоді з 14 років вживають п'яне зілля декілька разів на місяць і вже потребують спеціалізованої допомоги [10]. Зловживання дитиною чи підлітком спиртними напоями несе в собі особливу небезпеку, оскільки порушуються функції росту; виникають психічні розлади; спостерігається відставання у розумовому розвитку; відбувається руйнування внутрішніх органів; затримується та порушується статевий розвиток.

Не менш небезпечною девіацією серед підлітків є наркоманія. Як свідчить статистика, в Україні наркотики вживають від 1 мільйона до 1,5 мільйона громадян. Щорічно ця кількість зростає на 8–10% [11]. За даними МВС станом на червень 2024 року, з них близько 6 тис. наркозалежних не досягнули 18 років [12]. Між тим ця цифра в реальності в рази вища. Наркоманія – це багатогранна проблема здоров'я, яка характеризується нав'язливим потягом до наркотичних речовин, що перевершує всі інші фізіологічні потреби і часто призводить до важких особистих і суспільних наслідків. Її причинами, на думку науковців, є результат складної взаємодії біологічних, психологічних і соціальних факторів, особливе місце серед яких посідає саме соціальне оточення, в якому виховуються та соціалізуються підлітки [13, с. 147]. Звісно, що відсутність достатньої уваги з боку батьків, вчителів, замовчення проблеми наркозалежності, соціальний тиск однолітків можуть призвести до самоізоляції підлітка, який зіткнувся з вживанням наркотиків. І в подальшому своєму житті наркозалежність трансформується у злочинну (кримінальну) поведінку.

Особливе місце серед підліткових девіацій посідають сексуальні відхилення, зокрема ранне

статеве життя. Як підкреслюють А. Лобанова і О. Смаглюк, причинами раннього статевого життя є активізація сексуального потягу, особистісні риси підлітків (розвиток статевої самосвідомості; посилення потреби у самопізнанні; прагнення до душевної близькості; поява еротичного інтересу до осіб протилежної статі; бажання кохати і відчувати взаємність) та соціальні обставини (ранній сексуальний досвід ровесників; нав'язані соціумом сексуальні сценарії, які розповсюджуються у ЗМІ; недостатня увага психологів, вчителів у закладах освіти (гімназіях, ліцеях) до сексуальної освіти підлітків; конфлікти у сім'ях та девіації (алкоголізм, наркоманія, правопорушення, агресія, сексуальна розпуста тощо); економічні кризи; сексуальне насильство) [14, с. 144]. Зрозуміло, що раннє статеве життя має безліч негативних для здоров'я і життя підлітків наслідків, зокрема підліткову вагітність, психічні травми, безпліддя, ризик зараження хворобами, що передаються статевим шляхом, які негативно впливають на фізіологічний стан розвитку підлітків [15]. В умовах війни поширилося сексуальне насильство щодо неповнолітніх, за інформацією Офісу Генерального прокурора, станом на 11 травня 2023 року зафіксовано факти сексуального насильства стосовно 12 дівчат та 1 хлопця віком від 6 до 17 років. Хоча за неофіційними даними таких фактів у рази більше. Згідно до ЄДРСР за 2020–2024 роки винесено 153 вирoki в рамках статі 155 ККУ, що підлягає кримінальному покаранню. Адже загально-визнаним у міжнародному праві є положення, що дитина, внаслідок її фізичної та розумової незрілості, потребує спеціальної охорони і піклування, зокрема належного правового захисту [14, с. 143]. Тому упередження сексуальних девіацій у підлітковому середовищі в умовах війни є нагальним соціальним завданням не тільки освітян, і служб у справах неповнолітніх, але й громадськості.

Вкрай небезпечними у підлітковому середовищі є суїцидальні наміри і суїциди. З. Адамська провела емпіричне дослідження соціально-психологічних чинників суїцидальної поведінки підлітків в умовах війни і з'ясувала, що рівень схильності до суїциду у третини опитаних підлітків потребує уваги, а 28,9% мають високий рівень. Основними причинами схильності до суїциду З. Адамська називає як низький, так і високий рівень агресивності підлітків, високий рівень тривожності, фрустрованості (розчарування через реальні або уявні перешкоди на шляху до досягнення мети), а також ригідність. Ще однією з причин можна назвати відчуття самотності [16, с. 19].

В умовах війни поширилися і такі підліткові девіації, як бродяжництво і безпритульність. Бродяжництво, як визначає А. Лобанова у Великій українській енциклопедії, це «деструктивне

соціальне явище, що характеризується наявністю в країні людей, які, не маючи місця проживання постійного, постійної роботи і стабільних доходів, упродовж тривалого часу внаслідок життєвих обставин переміщуються в межах одного або декількох населених пунктів (міст, містечок, сіл) у пошуках праці, прихистку чи без мети.... Особливо небезпечним вважають дитяче та юнацьке бродяжництво. Воно виникає внаслідок батьківської бездоглядності, недбалості по відношенню до дітей, примушуючи їх покидати домівки в пошуках кращого життя. Це нерідко спонукає їх до правопорушень і злочинів, накладаючи деструктивний відбиток на подальше доросле життя» [17]. Бродяжництво, як правило поєднується з безпритульністю, яка за визначенням соціологів, є «дисфункційним життєвим станом людини, за якого у неї відсутнє місце проживання постійне, побутова влаштованість, засоби для існування. Безпритульні (бездомні, безхатки, безхатченки) – особи різного віку й статі (діти, підлітки, люди середнього та похилого віку), які не навчаються і не працюють, ведуть асоціальний спосіб життя, систематично перебувають у стані бездомності, переважну частину часу проводять у пошуках води та їжі, інших засобів для існування. Деякі періодично у нічний час перебувають у притулках для бездомних» [18]. За часи війни в Україні збільшилася кількість бродяг, безхатченків і безпритульних і станом на січень 2025 року їх налічується понад мільйон, хоча до війни їх було близько 260 тисяч [19]. Звісно, серед них є і діти, і підлітки. Як свідчать фахівці, загальна кількість сиріт і позбавлених батьківського піклування в Україні станом на початок 2024 року сягала близько 70 тисяч дітей. Зокрема, унаслідок воєнних дій понад 13 тисяч дітей залишилися без батьківського піклування, 1759 з них стали сиротами [20].

Отже російсько-українська війна загострила соціальні проблеми підліткового середовища, знедолила тисячі дітей і підлітків, суттєво посилила соціальні ризики для тих, хто особливо вразливий до девіантної поведінки. Втрата домівки, роз'єднаність із родинами, стрес, насильство, соціальна дезорганізація – усе це створює умови для формування поведінкових відхилень. У таких умовах *соціальна робота* набуває особливої ваги як *стратегія підтримки, профілактики та ресоціалізації* підлітків, які в умовах російсько-української війни отримали психологічні чи соціальні травми і схильні до девіантної поведінки.

Система соціальної роботи передбачає соціально-педагогічну підтримку підлітків, яка поєднує допомогу у здобутті навичок саморегуляції, адаптації до нових обставин і налагодженні соціальних зв'язків. Особлива увага приділяється роботі

з родинами, шкільними колективами та місцевими громадами – як осередками соціалізації та впливу на поведінкові установки. Ключовим принципом стратегії соціальної роботи є *мультидисциплінарний підхід*, що об'єднує зусилля фахівців різного профілю: соціальних працівників, психологів, педагогів, соціологів, медиків, представників ювенальної поліції. Така командна взаємодія дає змогу комплексно оцінити ситуацію підлітка та сформувати індивідуальну траєкторію допомоги.

Особливе місце у стратегії соціальної роботи з девіантними підлітками у воєнний час має бути відведено формуванню та реалізації найбільш ефективних її складових, до яких доцільно віднести шість основних:

1) *Індивідуальну роботу*, яка передбачає надання підліткам, які зазнали психологічних і фізичних травм під час війни (поранень, втрати домівки, близьких, рідних, переміщення з зони бойових тощо) психосоціального супроводу, кризового консультування, розробку індивідуальних планів сімейної підтримки. Цей формат дозволяє враховувати їх особисті життєві обставини, емоційний стан і потреби.

2) *Групові інтервенції* – форми соціальної роботи з дітьми та підлітками в освітніх та позаосвітніх закладах, в межах яких організуються тренінги з розвитку життєстійкості, антистресові практики, заняття з арт-терапії, психодрами, які сприяють налагодженню комунікації, подоланню тривожності та агресії.

3) *Онлайн-інструменти та дистанційну підтримку*, так як війна посилила потребу у створенні цифрових платформ для допомоги підліткам – гарячі лінії, мобільні додатки для психологічної підтримки, відеозустрічі з фахівцями. Як підкреслюють фахівці, «цифрові платформи все частіше стають ключовими інструментами у відновленні залежних осіб. Онлайн-групи підтримки й форуми надають анонімність і легкий доступ, що є особливо важливим для людей, які не мають можливості фізично відвідувати традиційні групи або які опиняються перед бар'єрами через стигму» [13, с. 149].

4) *Вуличну соціальну роботу*, особливо на прифронтових територіях, яка дозволяє охопити найбільш маргіналізованих підлітків, які з різних причин випали з поля зору інституційної підтримки, ставши безхатченками, жебраками, позбавленими уваги з боку родини чи соціальних служб. Фахівці забезпечують первинну допомогу, мотивацію до навчання, відновлення зв'язків із сім'єю та громадою, залучають до ресоціалізації та професійно орієнтаційної роботи.

5) *Імплементацию зарубіжного досвіду у соціальної роботи з підлітками до українських реалій*

лій. В умовах війни в Україні реалізуються численні програми, спрямовані на підтримку підлітків у складних життєвих обставинах, а саме: Програми ЮНІСЕФ які надають психосоціальну допомогу, реалізують мобільні групи підтримки, цифрові сервіси для підлітків; Платформа Єдності «Сильні Разом» 2025 забезпечує розвиток ментального здоров'я не тільки ветеранів, але й підлітків, молоді через тренінги, групову роботу, індивідуальні консультації [21]; Громадська організація «Ла Страда – Україна», що активно працює з підлітками, які постраждали від насильства, надаючи юридичну, психологічну та інформаційну підтримку, зокрема через Національну дитячу «гарячу лінію» [22] та інші.

6) *Мобілізацію ресурсів громади та соціальних спілок*, яка передбачає активне залучення громадських організацій, волонтерських ініціатив, освітніх і релігійних установ, бізнесу, органів місцевого самоврядування до формування сприятливого середовища для підлітків. Підтримка громадських центрів дозвілля, спортивних секцій, освітніх програм, участь у спільних соціальних проектах сприяє інтеграції підлітків у позитивне соціальне поле, підвищенню їх життєстійкості та самооцінки.

Кожен з цих напрямків соціальної роботи повинен враховувати міждисциплінарні комплексні програми роботи з підлітками, схильними до девіацій, орієнтуючись на їх особистісні життєві обставини, особливості характеру, соціальне оточення, соціальні та психологічні травми, які вони отримали в умовах війни.

Висновки. Наслідки повномасштабної війни в Україні вкрай негативно відбилися на психологічному та соціальному стані підлітків як особливо вразливої категорії населення, оскільки психологічні травми, втрата домівки і близьких, руйнування освітнього і соціального середовища провокували зростання девіантної поведінки серед них. Найбільш розповсюдженими формами деструктивної девіантності у підлітковому середовищі в умовах війни стали: делінквентність, адиктивність (включно з алкогольною та наркотичною залежністю), сексуальні девіації, суїцидальні тенденції, бродяжництво й безпритульність. Наголошено, що девіантна поведінка підлітків в умовах війни є не лише особистісною, а й суспільною проблемою, що має глибокі соціальні наслідки та потребує системної відповіді.

Обґрунтовано конструктивну роль соціальної роботи як системи превенції, підтримки і ресоціалізації підлітків, що опинилися у зоні ризику. Виокремлено шість стратегій упередження і подолання деструктивних девіацій, які можуть бути ефективно реалізовані в межах соціальної роботи з підлітками: індивідуальна підтримка, групові

інтервенції, створення цифрових платформ для дистанційної підтримки, сімейне консультування, імплементація зарубіжного досвіду соціальної роботи, профілактична діяльність у школах, а також мобілізація ресурсів громади. Саме їх комплексне впровадження дозволить зменшити рівень підліткової девіантності, сприяти формуванню адаптивних моделей поведінки та розвитку соціальної зрілості молодого покоління, яке постраждало в умовах воєнного часу.

Система соціальної роботи з підлітками в умовах війни є багаторівневою, динамічною і потребує міжвідомчої взаємодії та інноваційних рішень. Вона має не лише захисну, а й трансформаційну функцію – допомагає підліткам зберегти людську гідність, подолати травматичний досвід та віднайти ресурси для майбутнього.

Перспективами подальших досліджень є розробка інструментів оцінки ефективності соціальної роботи з девіантними підлітками в умовах війни, а також адаптація закордонного досвіду соціального супроводу до українських реалій.

Література

1. Мірошнікова А. Чим українські підлітки особливі: велике дослідження тинейджерів під час війни. Освіторія. 2023. URL: <https://osvitoria.media/opinions/chym-ukrayinski-pidlitky-osoblyvi-velyke-doslidzhennya-tynejdzheriv-pid-chas-vijny/> (дата звернення: 02.06.2025).
2. Вінник Н. Д., Власенко І. А., Коленко В. В. Про девіантну поведінку підлітків, що зазнали впливу повномасштабної війни в Україні. *Габітус*. 2024. №57. С. 80–84. DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2024.57.12> (дата звернення: 02.06.2025).
3. Терещенко Л. А. Девіантна поведінка підлітків як соціально-педагогічна проблема. *Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка*. 2013. Т. X. С. 1–14. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/4393/1/1_Tereshenko_APP_IPiGSK_X_2013_PI.pdf (дата звернення: 06.06.2025).
4. Лобанова А. С., Калашнікова Л. В. Робота з підлітками-девіантами: соціологічний та психологічний аспекти: підручник для студентів вищих навчальних закладів. Київ: Вид-во «Каравела», 2017. 470 с. URL: <file:///C:/Users/ASUS/Downloads/%D0%A0%D0%BE%D0%B1%D0%BE%D1%82%D0%B0%20%D0%B7%20%D0%BF%D1%96%D0%B4%D0%B%D1%96%D1%82%D0%BA%D0%B0%D0%BC%D0%B8-%D0%B4%D0%B5%D0%B2%D1%96%D0%B0%D0%BD%D1%82%D0%B0%D0%BC%D0%B8.pdf> (дата звернення: 09.06.2025).
5. Соціальна педагогіка. Курс лекцій / за ред. Сейко Н. А. Житомир: Житомир. держ. пед. ун-т, 2002. 260 с.
6. Коць О. М., Онопченко І. В.. Психологічні особливості делінквентної поведінки підлітків. *Науковий вісник Херсонського національного університету. Психологічні науки*. Херсон, 2016. Вип. 2. Т.2. С. 52–57.

7. Девіантна поведінка: що це, які бувають види та як запобігти. Правда Пост. 21.04.2025. URL: <https://pravdapost.com/blog/lady/deviantna-povedinka-shho-ce-yaki-buvayut-vydy-ta-yak-zapobigty> (дата звернення: 02.07.2025).

8. Продан Т. В., Дякур М. Д. Кримінологічна характеристика злочинності неповнолітніх. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету, Право*. Ужгород, 2024. Вип. 86: част. 4. С. 344–349. DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.1.4.52>. (дата звернення: 02.07.2025).

9. Мудрик А. Б. Психологія залежної поведінки : навчальний посібник. Луцьк : ПП Іванюк В. П., 2022. 236 с. URL: https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/21201/3/Psykhol_zalezhn_pov.pdf (дата звернення: 12.06.2025).

10. Лікування алкоголізму як спосіб подолання страшної статистики. Наркологічний центр «Нове життя». 2025. URL: <https://nc-new-life.com.ua/statistika-alkogolizmu-v-ukrayini/> (дата звернення: 22.06.2025).

11. Чепіль Б. І. Статистика та боротьба з наркоманією в Україні. ГО Наркологічний центр «Хелп». 06.05.2024. URL: <https://helprehab.org.ua/statistika-narkomaniyi-v-ukrayini-2024/> (дата звернення: 05.07.2025).

12. Кулішов А. Кількість наркозалежних серед молоді зростає. Департамент здоров'я Полтавської обласної державної адміністрації. 26.06.2024. URL: <http://uoz.gov.ua/2024/06/26/%D0%BA%D1%96%D0%BB%D1%8C%D0%BA%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C-%D0%BD%D0%B0%D1%80%D0%BA%D0%BE%D0%B7%D0%B0%D0%BB%D0%B5%D0%B6%D0%BD%D0%B8%D1%85> (дата звернення: 23.06.2025).

13. Козира П. В., Шаталова А. О. Соціальні аспекти наркотичної залежності. *Габітус*. 2025. Вип. 69, Т. 1. С. 146–150. DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2025.69.1.24>.

14. Лобанова А.С., Смаглюк О. А. Раннє ставлення до життя підлітків як соціальна проблема: правові засади, причини і наслідки. *Актуальні проблеми філософії і соціології*. 2024. № 48. С. 140–146. DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v048.2024.22> http://apfs.nuoua.od.ua/archive/48_204/24.pdf

15. Басюк А., Боднарюк О. Небезпеки раннього статевого дебюту. Місцеві новини. Уе.ua. URL: https://ue.ua/sms/sms_5593.html (дата звернення: 01.07.2024).

16. Адамська З. Соціально-психологічні причини суїцидальної поведінки підлітків в умовах війни: тези доп. IV міжнар. наук. конф. «Воєнні конфлікти та техногенні катастрофи: історичні та психологічні наслідки». (м. Тернопіль, 18–19 квітня 2024 р). Тернопіль, 2024. С. 16–19. URL: https://elartu.tntu.edu.ua/bitstream/lib/44793/2/MCTD_2024_Adamska_Z-Social_psychological_causes_16-19.pdf (дата звернення: 18.06.2025).

17. Лобанова А.С. Бродяжництво. *Велика українська енциклопедія*. URL: <https://vue.gov.ua/Бродяжництво> (дата звернення: 12.07.2025).

18. Лобанова А. С. Безпритульність. *Велика українська енциклопедія*. URL: <https://vue.gov.ua/Безпритульність> (дата звернення: 12.07.2025).

19. Під час війни в Україні збільшилася кількість бездомних – одеський волонтер. Новини.Live. 8 січня 2024. URL: <https://odesa.novyny.live/pid-chas-viini-v-ukrayini-zbilshilasia-kilkist-bezdomnikh-odeskii-volonter-144186.html> (дата звернення: 28.06.2025).

20. Без батьків під час війни: яка ситуація із сиротами в Україні. Фонд «Голоси дітей». 11.04.2024. URL: <https://voices.org.ua/news/bez-batkiv-pid-chas-viyny-iaka-sytuatsiia-iz-syrotamy-v-ukraini> (дата звернення: 29.06.2025).

21. «Сильні разом» та World central kitchen. ВБО «Ініціатива заради життя». URL: <http://www.ifl.org.ua/silni-razom-ta-world-central-kitchen/> (дата звернення: 02.07.2025).

22. Ла Страда – Україна. Національна гаряча лінія з попередження домашнього насильства, торгівлі людьми та гендерної дискримінації URL: https://la-strada.org.ua/garyachi-liniyi?gad_source=1&gad_campaignid=20321006330&gbraid=0AAAAApok_Klm-plrate67oLwY4aGKvv3b&gclid=Cj0KCQjwss3DBhC3ARIsALdgYxP2Fg3Gg (дата звернення: 02.07.2025).

Анотація

Черноус Л. С., Шимко І. М. Деструктивні девіації підлітків в умовах війни: соціальна робота як стратегія їх упередження і подолання. – Стаття.

У статті розглянуто соціально-поведінкові наслідки повномасштабної війни в Україні для підлітків як особливо вразливої категорії населення. Показано, що психологічні травми, втрата домівок і близьких, руйнування освітнього і соціального середовища провокують зростання девіантної поведінки серед молоді. Виокремлено основні форми деструктивної девіантності, зокрема: делінквентність, адиктивність (включно з алкогольною та наркотичною залежністю), сексуальні девіації, суїцидальні тенденції, бродяжництво й безпритульність.

Наголошено, що девіантна поведінка підлітків в умовах війни є не лише особистісною, а й суспільною проблемою, що має глибокі соціальні наслідки та потребує системної відповіді. Акцент зроблено на важливості соціальної роботи як ключового механізму попередження та подолання девіантних ризиків.

Визначено ефективні стратегії соціальної роботи з девіантними підлітками у воєнний час: індивідуальна робота, з підлітками, які зазнали психологічних і фізичних травм під час війни; групові інтервенції – форми соціальної роботи з дітьми та підлітками в освітніх та позаосвітніх закладах; онлайн-інструменти та дистанційну підтримку, насамперед при неможливості особистого контакту через безпекову ситуацію; вуличну соціальну роботу, особливо на прифронтових територіях; імплементацію зарубіжного досвіду у соціальну роботу з українськими підлітками; мобілізацію ресурсів громади та соціальних спілок, до роботи з девіантними підлітками.

Автори обґрунтовують необхідність комплексного міжсекторального підходу до проблеми та пропонують вектори для подальших досліджень у цій сфері. Стаття адресована фахівцям соціальної роботи, соціальної педагогіки, освітянам, науковцям і всім,

хто працює з молоддю в умовах кризового суспільного середовища.

Ключові слова: підлітки, воєнний стан, деструктивні девіації, залежність, делінквентність, раннє статеве життя, соціальна робота, профілактика, стратегії подолання девіацій.

Summary

Chernous L. S., Shymko I. L. Destructive deviations of adolescents in wartime: social work as a strategy for their prevention and overcoming. – Article.

The article examines the socio-behavioral consequences of the full-scale war in Ukraine for adolescents, who have become one of the most vulnerable groups in society. Psychological trauma, loss of home and loved ones, destruction of educational and social environments have provoked an increase in deviant behavior among youth. The main destructive forms of deviance are identified, including delinquency, addictive behavior (alcohol and drug use), sexual deviance, suicidal tendencies, vagrancy, and homelessness. It is emphasized that adolescent deviance during wartime is not only a personal

issue but also a societal problem with profound social implications that requires a systemic response. Explore effective strategies of social work with deviant teenagers during wartime, including: individualized support for teenagers who have suffered psychological and physical trauma due to the war; group interventions implemented in educational and non-educational settings; online tools and remote support, particularly in cases where face-to-face contact is limited due to security concerns; outreach social work, especially in frontline areas; integration of international best practices into social work with Ukrainian teenagers; and mobilization of community resources and social organizations to engage with deviant youth. The necessity of an integrated cross-sectoral approach to this issue is substantiated, and vectors for further research are proposed. The article is addressed to specialists in social work, social pedagogy, educators, scholars, and all professionals working with youth in crisis conditions.

Key words: adolescents, martial law, destructive deviations, addiction, delinquency, early sexual activity, social work, prevention, strategies for overcoming deviations.

Дата надходження статті: 04.08.2025

Дата прийняття статті: 12.08.2025

Опубліковано: 30.09.2025